

Вітренко А.О., к.е.н., доцент,
докторант кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗАРОДЖЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО ПОСЛУГИ В МЕЖАХ ТЕОРІЇ СЕРВІСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Вітренко А.О. Зародження вчення про послуги в межах теорії сервісної економіки. На основі аналізу робіт провідних світових дослідників різних сфер людської життєдіяльності у статті досліджено процеси зародження наукових поглядів на сферу послуг. Визначено основні передумови переходу людського суспільства до сервісної економіки. Проведено ретельний аналіз провідних наукових досліджень із даної проблематики. Визначено взаємозв'язок учення про послуги та теорії сервісної економіки. Проведено порівняльний аналіз наукових поглядів засновників теорії сервісної економіки.

Ключові слова: послуга, вчення, сервісна економіка, трансформація, поділ праці.

Витренко А.О. Зарождение учения об услугах в рамках теории сервисной экономики. На основе анализа работ ведущих мировых исследователей различных сфер человеческой жизнедеятельности в статье исследованы процессы зарождения научных взглядов на сферу услуг. Определены основные предпосылки перехода человеческого общества к сервисной экономике. Проведен тщательный анализ ведущих научных исследований по данной проблематике. Определена взаимосвязь учения об услугах и теории сервисной экономики. Проведен сравнительный анализ научных взглядов основателей теории сервисной экономики.

Ключевые слова: услуга, учение, сервисная экономика, трансформация, разделение труда.

Vitrenko A.O. The origin of the service science within a service economy theory. The article deals about the birth process of scientific views on the scope of services, based on the analysis of leading research in various fields of human activity. The basic premises of human society transition to a service economy were identified. Author made thorough analysis of leading research on this subject. Author identified some correlation of service science and service economy theory. The comparative analysis of scientific views of the service economy theory founders was made.

Keywords: service, science, service economy, transformation, division of labor.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. в історії розвитку людського суспільства та глобальної економічної системи характеризується завершенням переходу високоіндустріальних країн до сервісного типу організації економіки. Принаймні ми можемо це стверджувати, орієнтуючись на показники питомої ваги виробництва послуг у загальному обсязі виробництва суспільного продукту та рівня зайнятості у сфері послуг. Відзначимо, що це два основних економічних показники, за динамікою яких теоретики сервісної економіки стверджували про перехід до цього типу економічної системи. «Перехід від сільськогосподарської до індустріальної економіки, який розпочався в Англії та був повторений у всіх країнах Заходу, можна охарактеризувати як «революцію». Перехід від індустріальної до сервісної зайнятості, що відбувся у США та спостерігався в усіх розвинутих країнах, проходив більш повільно, але його вплив на суспільство та економіку також мав «революційні» пропорції» [3]. Ці «революційні пропорції», про які в своїх роботах писав американський економіст В.Р. Фукс, стали найбільш помітними в останні роки, а зростання загального рівня зайнятості відбувається завдяки сфері послуг. США розпочали свій перехід до сервісної економіки в 60-х роках ХХ ст., коли 74% зайнятих працювали у

сфері послуг (у Великобританії – 71%, Німеччині – 62%, в Україні (у складі СРСР) – 27%).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні погляди автора статті у дослідженні визначеної актуальної проблеми економічної теорії ґрунтуються на власних емпіричних дослідженнях, критичному аналізі та узагальненні результатів наукових доробок вітчизняних та іноземних учених-економістів, серед яких: В. Базилевич, В. Сизоненко, А. Чухно, К. Кларк, У. Баумол, А. Фішер, В. Фукс та ін.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є теоретичний аналіз історичної ретроспективи зародження вчення про послуги в межах теорії сервісної економіки. Крім того, звернемо увагу на основні економічні та соціальні процеси, що характеризують вищевказані перетворення, підкріплюючи аналіз роботами та цитатами відомих учених-економістів.

Виклад основних результатів. Економічна наука тривалий час в історії свого розвитку звертала увагу на послуги лише як на непродуктивну діяльність, саме тому їх роль та внесок у створення національного доходу та добробуту населення були недостатньо дослідженими теоретично та недооціненими. У науковій літературі до нашого часу збереглися стримані оцінки економічного значення послуги та

її ролі в прикладній економіці, починаючи від представників меркантилізму та закінчуючи класичною школою політичної економії. У працях науковців проводилися обережні та одиничні наукові дискусії щодо самої сутності послуги та дихотомії «продуктивне – непродуктивне». Ситуація була незмінною до кінця ХХ ст.

Слід відзначити, що головні види економічної активності людини в третинному секторі економіки та його внесок у формування основних показників суспільного добробуту змушують нас до необхідності висновку про те, що сучасне людське суспільство є орієнтованим на виробництво та споживання товарів сфери послуг або за показниками динаміки зайнятості та структури ВВП характеризується як постіндустріальне суспільство. Крім того, незважаючи на те що «революційні» зміни у структурі зайнятості на користь послуг набули безпрецедентних масштабів, повне розуміння всіх причин, що призвели до цього, в економічній літературі відсутнє.

Багато вчених розглядали причини переходу до сервісної економіки та зростання зайнятості у сфері послуг. Зокрема, К. Кларк стверджував, що кінцевий попит із боку домогосподарств буде постійно зростати в бік споживання послуг, таким чином збільшуючи і сервісну зайнятість. Основою його аналізу була теорія «Ієрархії потреб», яка стверджувала, що послуги задовольняють потреби вищого рівня порівняно з товарами. А зростання доходу індивіда також призводить до зростання його витрат у сфері послуг. Розглядаючи цю теорію, зазначимо, що сучасні темпи зростання зайнятості у сфері послуг вищі за темпи минулих періодів, це пояснюється такими причинами, як зростання попиту на послуги в суспільстві та зростання суспільного доходу. Це, своєю чергою, дає нам право стверджувати, що обсяг виробництва послуг та рівень зайнятості у цій сфері будуть тим більше, чим вищі показники суспільного добробуту на душу населення.

На відміну від К. Кларка У. Баумол досліджував обсяг пропозиції послуг та розцінював її збільшення як одну з основних причин зростання зайнятості у сфері послуг. Окрім того, він зазначав, що головною причиною зростання зайнятості в сфері послуг є відмінності в темпах зростання продуктивності праці в різних галузях економіки. Вчений стверджував, що проводячи аналіз у номінальних цінах, можна побачити, що обсяг попиту на товари та послуги не залежить від рівня доходу, це, своєю чергою, призводить до того, що питома вага послуг в обсягах сукупного виробництва суспільного продукту є сталою в часі. Зважаючи на те, що продуктивність праці у сфері послуг зростає меншими темпами, ніж у промисловому виробництві, частка зайнятих у сфері послуг буде вищою в країнах із високим рівнем доходу. А якщо рівень заробітної плати у сфері послуг буде зростати такими ж темпами, як у середньому по економіці, питома вага послуг у номінальному ВВП також буде зростати. Таке зрос-

тання, однак, пояснюється не зростанням попиту на послуги, а «технологічною відсталістю» сфери виробництва послуг [4, с. 415–426].

Третьою причиною переходу до сервісної економіки та зростання зайнятості в третинному секторі економіки в літературі відзначався міжгалузевий поділ праці. В останні роки в прикладній економіці спостерігається ситуація, коли великі виробники промислової продукції та споживчих товарів передають функції управління бізнес-процесами та непрофільні для себе види економічної діяльності на аутсортинг до спеціалізованих обслуговуючих організацій. Аналізуючи ці процеси, звернемо увагу на класифікацію економічної діяльності підприємств залежно від кінцевого продукту виробництва. До виробничих підприємств віднесемо такі, результатом діяльності яких є матеріальний товар. Для сервісних організацій результатом діяльності є послуга. Наприклад, якщо спеціалісти з управління комп'ютерною мережею працюють на виробничому підприємстві, то результати їхньої діяльності будуть віднесені до обсягів промислового виробництва на відміну від таких самих працівників спеціалізованої сервісної організації, яка надає ідентичні послуги на ринку. Результати їх діяльності будуть зараховані до сфери послуг. Виробниче підприємство прагне до спеціалізації своєї діяльності та віддає обслуговування комп'ютерних мереж на аутсортинг сервісній організації. Це автоматично призводить до зростання обсягів виробництва та рівня зайнятості у сфері послуг. Підтвердження цій тезі ми також можемо знайти в роботах У. Баумола [5, с. 3–28].

Отже, провівши аналіз доступної нам економічної літератури, ми можемо стверджувати, що до основних причин переходу суспільства до сервісної економіки та паралельно зростання зайнятості у сфері послуг слід віднести:

- 1) зміну в структурі попиту з переважного попиту на товари до переважного попиту на послуги;
- 2) міжгалузевий поділ праці, аутсортинг та спеціалізацію сервісних підприємств;
- 3) міжгалузеву різницю в продуктивності праці.

На основі аналізу даних причин ми можемо розробити їх структурно-логічну схему (рис. 1).

Зародженням економічної думки щодо проблем сервісної економіки можна вважати праці К. Кларка, який незалежно від А. Фішера запропонував теорію трьохсекторної економіки. Відповідно до цієї теорії, під впливом технологічного прогресу людства відбулися зміни у структурі виробництва та зайнятості – від сільського господарства до промислового виробництва, а згодом і до послуг. У книзі «Умови для економічного прогресу» К. Кларк аргументує, що попит споживачів у майбутньому буде зосереджений на послугах через повне насичення попиту в матеріальних товарах та зміну системи людських потреб. Наголошуючи на важливості зростання попиту на послуги для економіки, він визнає, що від-

мінності в рівнях продуктивності праці є ще однією рушійною силою змін у структурі економіки та зайнятості. К. Кларк стверджує, що людська праця як виробничий фактор буде переміщена з галузей промислового виробництва, які характеризуються високим рівнем її продуктивності, але стагнацією попиту на результати своєї діяльності, до сфери послуг із меншими темпами зростання продуктивності праці, але з активно зростаючим попитом [6]. Припущення автора були засновані на ретельному емпіричному дослідженні показників економічного розвитку, зокрема динаміки рівня зайнятості та динаміки сукупних витрат домогосподарств, значної кількості індустріально розвинутих країн.

Послідовником К. Кларка був французький економіст Жак Фураст'є, але для нього низькі темпи зростання продуктивності праці в сервісних галузях та зростання попиту на послуги означали передусім величезну економічну надію щодо подолання безробіття в ХХ ст. [7].

Пізніші представники американської економічної науки У. Баумол та У. Боуен видали спільну роботу, в якій ретельно проаналізували проблеми собівартості надання мистецьких послуг у тогочасній економіці. У. Баумол почав розвивати ці ідеї у своїх подальших роботах. Основна відмінність його поглядів від поглядів К. Кларка та Ж. Фураст'є полягала в тому, що він уважав виробництво товарів та послуг сталим протягом певного періоду часу та оцінював його в номінальних цінах. Згідно з його дослідженнями, обсяг виробництва послуг та зайнятості в обслуговуванні більше в країнах

із високим рівнем доходу населення. Крім доходу населення, провідною рушійною силою процесу переходу до сервісної економіки вчений уважав низьку продуктивність праці в нематеріальних галузях виробництва як у ретроспективі, так і прогнозував це в довгостроковій перспективі.

Аналізуючи генезу теоретичних поглядів на проблематику сфери послуг, передусім слід виділити роботу американського економіста В.Р. Фукса, який уперше опублікував працю «Економіка послуг» у 1968 р. У цій роботі проведений ретельний економічний аналіз першої сервісної економіки світу – економіки США, крім того, дана робота започаткувала два нові предмети дослідження економічної науки: індустрію послуг та економіку послуг [1]. Автор проаналізував значний масив економічної інформації, зокрема рівень попиту та бюджетні обмеження домогосподарств. В.Р. Фукс підтримував думку У. Баумола щодо незначної ролі зміни структури попиту на послуги у процесах зростання обсягів зайнятості у сфері послуг, зазначав також низький рівень продуктивності праці в обслуговуванні. Економіст проаналізував статистичні дані США в період 1938–1958 рр. та визначив, що еластичність попиту за доходом для товарів становить 0,97, окрім їжі та тютюну, де цей показник становив 1,05, а для персональних послуг – 1,12. Ще однією перевагою роботи В.Р. Фукса є дослідження причин низьких темпів зростання продуктивності праці у сфері послуг порівняно з промисловим виробництвом. Для цього він докорінно та принципово змінив

Рис. 1. Передумови переходу до сервісної економіки

методологію дослідження рівня продуктивності праці, замінивши показник кількості товару, виробленого одним найманим працівником, на показник «витрати праці», під яким він розумів кількість відпрацьованих годин та витрачених знань та навичок робітника протягом цього періоду.

Визначивши, що темпи зростання продуктивності праці у сфері послуг відстають від промислового виробництва, головним чином, через те, що покращення трудових навичок людини об'єктивно знаходить менше відображення та можливості до кількісної оцінки у сфері послуг, аніж у виробництві товарів. Фукс зміг порохувати дане відставання

у темпах зростання та оцінив його у 0,6% на рік. Структура даного показника складається зі скорочення кількості робочих годин у сфері послуг на 0,1%, менших темпів покращення професійних та виробничих навичок робітника на 0,3% та на 0,2% меншої інтенсивності використання капіталу у виробництві послуг. Згідно з даними досліджень, використання показника номінальної частки послуг у номінальному розмірі виробництва сукупного суспільного продукту надасть завищену оцінку темпів переходу суспільства до переважного споживання послуг, а використання реальних показників значно занизить темпи переходу.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз поглядів засновників теорії сервісної економіки

	Автори теорії			
	А. Фішер	К. Кларк	У. Баумол	В.Р. Фукс
Період дослідження	1850-1930	1850-1945	1948-1995	1929-1965
Методи дослідження	Емпіричний, історичний	Історичний, економетричний	Емпіричний, економетричний	Економетричний
Зміни у структурі зайнятості	Змінюється структура зайнятості від сільськогосподарського до промислового виробництва, далі – до сфери послуг	-	Зростає зайнятість у сфері послуг через їх технологічну відсталість	Зростає зайнятість у сфері послуг через низьку продуктивність праці у цій галузі
Зміна у структурі попиту	Послуги є товарами розкоші та поглинають зростання обсягів попиту	Враховуючи еволюцію економічної системи, попит на товари промислового виробництва впаде на 20–25%, на товари сільського господарства – на 10%, зросте на послуги – на 70%	Частка послуг є сталою в категоріях вимірювання реальних показників динаміки економіки	Частка послуг у реальному обсязі виробництва є сталою
Продуктивність праці	Зростає швидше обсягів попиту, вимагає перерозподілу ресурсів на користь сфери послуг	Реальний продукт праці в галузі сільського господарства є найменшим, у галузях промислового виробництва та послуг є приблизно однаковим	Більшість послуг є технологічно відсталими та страждають від низької продуктивності праці	Продуктивність праці у сфері послуг є низькою через відставання трудових навичок працівників та більшої кількості робочих годин
Резюме дослідження	Етапами економічного розвитку є первинний, вторинний та третинний сектори, економічні ресурси перерозподіляються на користь третинного, спостерігається зростання попиту на послуги	Міжнародна різниця у структурі зайнятості є результатом зміни структури попиту та перерозподілу трудових ресурсів на користь менш продуктивних галузей	Відбуваються процеси деіндустріалізації через низьку продуктивність праці у сфері послуг та становлення сервісної економіки в усіх розвинутих країнах	Сфера послуг має швидші темпи зростання зайнятості, скорочення робочого часу, зростання продуктивних навичок. Промислове виробництво – швидше зростає обсяг капіталу та прискорений технічний прогрес

Джерело: розроблено автором на основі [1–8]

Висновки. На нашу думку, саме роботи В.Р. Фукса є найбільш повними та досконалими дослідженнями сервісної економіки серед вищевказаних авторів, принаймні з точки зору економічного аналізу та емпіричних досліджень. Він підтримував точку зору У. Баумола, що основною причиною переходу сучасного суспільства до сервісної економіки є різниця в темпах зростання продуктивності праці в різних галузях господарства, а зміну в структурі попиту та переважанні

в ній послуг використовував для пояснення причин зростання зайнятості у сфері послуг.

Проведене нами економічне дослідження дає змогу визначити часовий період зародження вчення про послуги в межах теорії сервісної економіки, провести порівняльний аналіз наукових поглядів засновників цієї теорії, визначити та обґрунтувати перелік передумов переходу світової економіки до сервісного типу.

Список літератури:

1. Базилевич В.Д. Интеллектуальна власність : [підручник] / В.Д. Базилевич. – К. :Знання, 2014. – 671 с.
2. Базилевич В.Д., Ильин В.В. Метафизика экономики / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин ; 2-е изд., испр. и доп. – К. : Знання, 2010. – 925 с.
3. Fuchs, V.R. (1968) *The Service Economy*. New York and London: Colombia University Press.
4. Baumol, W. J. (1967) 'Macroeconomics of Unbalanced Growth: the Anatomy of Urban Crisis'. In: *American Economic Review*, Vol. 57. – P. 415–426.
5. Baumol, W. J. (2001) 'Paradox of the Services: Exploding Costs, Persistent Demand'. In: Ten Raa, T. / Schettkat, R. (eds.) *The Growth of Service Industries: The Paradox of Exploding Costs and Persistent Demand*. Cheltenham: Edward Elgar. – P. 3–28.
6. Clark, C. (1940, revised and reprinted in 1951) *The Conditions of Economic Progress*. London: MacMillan & Co. Ltd.
7. Fourastié, J. (1949) *Le Grand Espoir du XXe Siècle*. Paris: Presses Universitaires de France. Reprinted as 'Moderne Techniek en Economische Ontwikkeling' (1965). Amsterdam: Het Spectrum.
8. Baumol, W.J. and Bowen, W.G. (1966) *Performing Arts: The Economic Dilemma*. New York: Twentieth Century Fund.